

Gál Sándor sikeres kutatómunkát végzett: sok mindent föltárt, rendszerezett, s végső soron egy halódó, sok helyütt már csak emlékből megőrzött életformát írt le könyvében. A *Mesét mondok, valóságot hitel* a személyes hangban van. Egyvalaki rögzít mindent, de a látása: közösségi. Értékelésének fedezetét is ez adja. (*Madách*.)

SZAKOLCZAY LAJOS

Élünk-e csakugyan?

KORNIS MIHÁLY: VÉGRE ÉLSZ

Ma már bizonyos távlatlaltal is rendelkezünk annak a fordulatnak a megítéléséhez, amely az elmúlt bő másfél évtized magyar prózájában végbement. Ez a fordulat minden eddiginél kiélezettebben az önismeret jegyében — vágyában és programjában — alakult; alapkérdéseket vetett fel: az egyéni és történelmi jelenlét kínzó és kínos gondjait, felülvizsgálta kanonizált prózahagyományainkat s vele önszemléletünk néhány makacs sztereotípiáját, formákkal, magatartásokkal kísérletezett, kikutakat keresett egy állandósulni látszó identifikációs zavarból. Közvetve-közvetlenül, de a hetvenes évek prózatermésének szóban forgó vonulata végső soron az „élünk vagy nem?” nagy egzisztenciális kérdése köré szerveződött. Ezekben a művekben — kimondva-kimondatlan — az volt a tét, hogy tudnak-e önmagukkal érvényes alternatívát állítani a világméretű (s ezen belül roppant nemzeti-társadalmi) változások idején, amikor — Balassa Péter tanulmányában már Walter Benjámínra hivatkozva mondhatja — „a férfiak némán térnek meg a háborúból, »no comment«-tel az ajkukon, hiszen csak (el)hallgatni és szügyenkezni lehet, vagyis: felejtetni és feledtetni. Hiszen mindenki bűnös (még az áldozat is olykor), és ez elviselhetetlen az emlékezetnek. (*Mozgó Világ*, 1980. 5. sz.)

Kornis Mihály prózája is félreérthetetlenül a történelmi önvizsgálat e tágabb vonzáskörében alakult. Az 1949-ben született szerző a „holtak emlékének” ajánlotta bemutatkozó könyvét, amelynek címe is a fenti kérdésfelvetésre rímél, szó szerint: *Végre élsz*. Úgy látszott: ismét jelentős művel gazdagodunk: az író tehetsége nyilvánvaló, mással összetéveszthetetlen hangja van — nem kis szó! —; s csakúgy nagyigényű jelentkezésre vall, hogy a kötet elbeszélései és az őket követő, kétszáz lapos, monstre színjáték egymáshoz is kapcsolódnak — lazán — témákban, motívumokban. Az egyes írások ugyan lezártak, mégis a hősök és helyszínek ismétlődése, a stílusváltozatok mozaikszerű egymásra vonatkozathatósága mintha egy még szélesebb körkép — létparabolává általánosított családtörténet — előmunkálataiból adnának ízelítőt. Egyetlen írói vízió fennhatóságát, a különféle valósággrétegeket összefogó közös szemlélet meghatározó jelenlétét sejtetik. Azonban közelebről nézve e sejtés nem igazolódik, így aztán rögtön ki kell tennem Kornis vállalkozásához a kérdőjeleimet is: minél többet forgatom, annál inkább érzem, hogy valami fontos benne torzóban maradt, kevesebb több lett volna. Az író gyanúsan sokszor enged az anyag mutatványos csábításainak, ilyenkor képzelete felszínes és mellékösvényekre kalandozó — ama nagy egységet, amit könyve kezdettől ígér, Kornisnak egyelőre nem sikerült létrehoznia.

Kérdéses persze, hogy mennyire jogos a nagy epikus formát számon kérni olyan művektől, melyeknek úgyszólván egyetlen kizárólagos hatás eszköze a groteszk. Hisz ami megejtő Kornis teljesítményében, az a látás elevevénsége, a köznapi — mondanám: plebejus elemekkel építkező — bizarr humor. Tehetségének is azok a divinációs pillanatai, mikor az elcsépelte, banálist, a csiricsáréan semmist is egzisten-

ciális távlattal ruházza fel. Alapélménye a személyiség állandósult patthelyzete, teljes azonosságavara: az az állapot, amelyben a valóság érvénytelensége végleges és visszavonhatatlan. Az író számára ez evidensebb, mint az egyszerű, mintegy természetadta közeg — olyan otthonosan mozog, létezik a groteszkben, hogy nem tudni: az anyatejjel szívta-e magába, az iskolában tanították-e ki? S éli azóta szüntelen: sportból, játékból, mimikriából avagy keserű kényszerűségből? Példa mindegyikükre hozható. De mi a groteszk? Örkény István, kinek Kornis irodalmunkból tán legközelibb rokona, csalafintán határozta meg: „Szíveskedjék terpezállásba állni, mélyen előrehajolni, s ebben a pozitúrában maradv, a két lába közt hátratekinteni... — majd — ...szíveskedjenek kiegyenesedni.” Wolfgang Kayser monográfiát írt róla, szerinte groteszk az, amikor tájékozódásunk alapkategóriái hirtelen felmondják a szolgálatot, s jólismert, meghitt világunk mintegy varázsütésre lelepleződik: érthetetlen és szörnyű — igazi — arcát mutatja meg. Így érte — végső soron — groteszk az egész „elidegenedett világ” maga, esztétikai minőségként is nyilván ezért futható korunkban ilyen fényes karriert; emelkedhetett a létünk lényegét megmozgató nagy érzések: az áhítatos, a tragikus rangos társaságába. Kornis groteszkjei is jó részt erről az üzemzavarról szólnak, amely megszűntethetetlenek és megdönthetetlenek bizonyul, hisz csak létezésünk szélső, ám *valóságos* tartományait kell egymásra fényképezni, hogy kitessék a paradoxon, megmutatkozzék köztük a közvetítés abszolút hiánya. S mivel nem lehetséges közöttük emberléptékű (logikai, érzelmi) *viszony*, ez a két szféra kölcsönösen érvényteleníti egymást, a másik felől nézve mindkettő hamis: sírjunk vagy röhögjünk rajta — egyre megy. Végül is mi a teendő, ha a holtak szájából halljuk egykori életük létfontosságú — így már: nevetéses — meghatározottságait (*Halálfolklór*), milyen érzelmekkel vegyük tudomásul, ha a meghalt apa eme *esetlegesség* bizonyosságával is folytatja megszokott életvitelét, intézi az ilyenkor szükséges ügyeket, megkeni a sírásókat, tárgyal a hitközséggel, villamoson indul a saját temetésére: „hát ami a villamoson megy az nem igaz csak a másodikra fértem föl már a végén kiabáltam emberek nem vadak elmék vagyunk de rám se bagóztak mindenki a könyökével löködött és egész úton állni kellett...” (*Apa győz*). Az a két szféra, ami ezekben az írásokban ironikus éllel egymásra vetül: a triviálisan köznapi és a metafizikus. Németh László írta, hogy az ember csak addig ember, míg vannak — lehetnek — ünnepei. Az *Apa győz* Kornis rekviemje, benne a hiány és hamisság reflektorfényében formagy fel az ünnep; bizonyosságot ad, hogy a *szép, jó* vagy *szeretet* a méltatlan formáktól függetlenül is van, valóságosan létezik.

Sajnos ritka a könyvben ez a bensőséges pillanat, az íróat jobban lekötő a mechanizmusok külső logikája, megelégszik a praxis tüneteivel. Többféle változatban is körüljárja civilizációnk orientációs zűrzavarait, hol is áttörhetetlen falak szigetelik el egymástól a szűkebb és tágabb közösségeket, egyént és történelmet, régi és új maszlagokat. A poén szavatolt, hiszen a hősök nem látják, nem *akarják* látni a nyilvánvaló tényeket. Készségesen betörik a fejüket, csak hogy tanúsíthassák: nem rajtuk múlik ez a kínos malőr, ők mindent megtettek, hogy alávet-hessék magukat a „magasabb” realitás szempontjainak. A kigyerek feltétlenül örülni akar az úttörőtáborra álcázott fegyintézetnek, István még élete előtt és „büntetőjogi felelőssége tudatában” *előre* kijelenti, hogy „I. Ferenc József, Gróf Károlyi Mihály, Kun Béla, Horthy Miklós, Rákosi Mátyás, Kádár János stb. kormányát tisztelni fogom, törvényeit becsülettel megtartom”. Az iskolások is szentül elhiszik, hogy a forradalmárt a mozgalmi zsargon teszi, s bár a „lavórral letakart” Budapestten pártalapításukra semmi se változik, ők azért — a hivatáshoz méltón — lehetlent nem ismerve konspirálnak, vagyis a Nyáry Pál utcai templom oltárán a Bunkócskát éneklik, majd kimerülten az elvi vitáktól „az elvtársnők megkeresték, hol végződik az elvtársak pizsamakabátja...”.

Lehetne sorolni, Kornis a viccel, bórleszkkal, paródiával stb. sémaszerűen is a kapcsolatok képtelenségét, a kommunikáció lehetetlenségét ugratja ki. S mert meghosszabbítva, kizárólagossá és végtelensé nagyítva a gondolat kényszerpályáit: a szembeállított valóságsszintek egymást is kölcsönösen cáfolják; voltaképpen a hamis

tudatok oktan csatáin nevetünk; mármint nevetünk akkor, ha nem szegi kedvünk közben a szorongás, a kiúttalanság rossz perspektívája, ami az erősebb írások mókái mögül itt is ki-kisejlik. Az elszigetelt groteszk effektusok ugyanis olyan abszurd szemléletté állnak össze, amely totálisan birtokba veszi a múltat és jelent, kétségbe von jót-rosszat egyaránt. S tudjuk: nem jogtalanul, hiszen századunk történelmében minden megtörtént már, hiszen bűnös az áldozat is: „ötödikben a Breuert elégettük a kályhában mert úgy félt mindenkitől hogy annak már szaga volt előre bocsátom az hogy zsidó szóba se jött az hogy a kályhában véletlen egyszerűen nem lehetett máshol...” S mivel a válasz még ennél is képtelenebb, így a folyamat is feltartóztathatatlan — Breuer a kályhában hősködni kezd —: „így akarta a maga javára billenteni a helyzetet az a hülye hogy befogadják éppen most a tyúkeszével úgy gondolta hogy ez a legjobb pillanat beférkőzni az erősek közé A FÉNYBE JUTNI hát most már utálták mint a szart (*Egy kis kannibál*).

Kornis abszurdja tehát főleg szatírára törekszik, olyanra, ami egyszerre két oldalra vág. *Halleluja* című komédiájának is ez a formaelve: a jóvátehetetlenül széttagolt világok süket párbeszédében ugyanis minden állítás szükségszerűen hamis: a főhős életbölcességei — „Az úttörő erősíti a népek barátságát” — szemernyit sem üresebbek nagyapja ellenérveinél: „Én vagyok az Úr, a te istened, féltőn szerető Isten vagyok.” Poénokban nem szűkölködünk, a petárdák — többnyire — csattanak, mégis: sok is már a jóból, kivált, ha minden egy rugóra jár: Magyarország — operettország, Árpád vezért (új történelmében) egy Budvájsz nevű nyilas játssza el, igaz, a főléje rendelt világegyetemet is egy Papp Gábor nevű Isten, alias maszek üveges teremtette volt. (*Üveges a mennyországban*). De nem is az a fő baj, hogy Kornis hajlik a rutinra, hogy a szatíra ennél fogva nem elég vitriolos, sokkal inkább az, hogy könyve végkicsengésében a szerző önmaga legbenső intencióival is szembekerül.

Még pontosabban: az érzelmeivel, lévén ez az író eredendően érzelmes alkat, kinél a groteszket is mindig líra pereli: ez volna az ő szuverén esztétikai minősége, s ebben gyanítom a lehetőségét, az értéket, mely életművét is megszervezheti. Ezért is meglepő, majdnem érthetetlen, hogy a *Végre élsz* írásainak túlnyomó többsége a *nem élünk* kategorikus ítéletét sugalmazza kizárólagosan; Kornis — akár a poénvadászat külsőségeivel is — a távolságtartó társadalmi torzképet favorizálja a léleklátó, intim hangoltság helyett. Mintha néha egyenesen szégyellné az adut, amit pedig a kezében tart. Tétován és ellentmondásosan vállalja el tehát azt a mély vonzalmat, mi több: szeretetet, ami legszűkebb környezetéhez (hivalkodóan zsidósra sarkított) kispolgári miliójéhez, annak hamis formái és minden álláságos rekvizituma ellenére mégiscsak meghatározóan köti. Személyisége itt elbizonytalanodik, láthatóan még nem döntötte el, hogy mihez kezdjen túlcsonduló érzéssel, el se kendőzi, de ellensúlyként se játssza ki őket igazán: jobbára elidegeníti, szabadulna tőlük, máskor viszont — törést okozva a kötet kompozíciójában — kérkedik velük, mesterkélten is: „Anya teste illedelmesen lóg a kötélben, finom lába a levegőben spiccel... Fojtogató szerdaszag van, beszívárog az ablakrészen, de a pucér villanykörte gennysárga fénye is ontja. HOL A KÉS?”

Akárhogy is van: Kornis képes volt a palackból kiengedni a szellemet, felidézni századunk legrosszabb közérzetét. Kérdés, mihez kezd majd vele. Mert ha sok ígéretes írás birtokában is, a neheze azért még hátravan. Nem elég megírni, meg kell küzdenie a rémmel, neki is egyedül. Hogy a játék vérré megy, azt csakis elemi indulat hitelesítheti: személyes rácsodálkozás? felháborodás? kétségbeesés? szarkazmus? iszonyat? Kornis aligha a kérlelhetetlen leleplezők közül való. Az ő képessége inkább a részvét, az együttérzés melege. Esély és ellenerő, hogy ne sérüljön az önismeret, de hogy az esendőségben is megmutatkozzék a szívszorító kiszolgáltatottság és a tótágast állt világ chaplini csetlés-botlásában is felragyoghassék az emberi méltóság. Csak darabja alcíméhez kell magát tartania: szeretetről írni komédiát. (*Szépirodalmi*.)

KIS PINTÉR IMRE